

A köztársaság téri ostrom

Eörsi László

1956. október 23-án, miután a tömeg megostromolta a Rádió épületét (majd a fegyvert gyártó üzemeket, a fegyverraktárakat, a katonai és rendőri objektumokat, a telefonközpontokat, valamint a nyomdákat is), a hatalom rendkívüli intézkedéseket tett a végveszélybe került sztálini pártállam megmentésére.

A Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri központját is lázban tartották az események. A pártbizottság első titkára Kovács István volt, aki a Katonai Bizottság egyik vezetőjeként a forradalom első napjaiban a Honvédelmi Minisztériumban tartózkodott, így a pártvezetést október 24-étől ténylegesen Mező Imre harmadtitkár vezette, aki egyébként szintén tagja volt a Katonai Bizottságnak.

Az általános radikalizálódás a Köztársaság térieket is teljesen készületlenül érte. A titkárság erősítés után nézett: Orbán Miklós ezredes, a BM belső karhatalmi csapatainak parancsnoka még az este 48 főnyi erősítést vezényelt oda a Szamuely laktanyából. Orbán ezredes személyesen igazította el a két tisztet: feladatuk az objektum védelme lesz, csak támadás esetén használjanak fegyvert.

Az ostrom előtt

Október 24-én, miután a Budapesti Pártbizottság vezetése látta, hogy még a szovjet erők sem tudják megtisztítani a fővárost a felkelőktől, újabb fegyvereket kértek és kaptak a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (ZMKA) parancsnokságától. Október 27-én este erősítés érkezett: 20-30 géppisztoly és egy láda lőszer. A helyzet azonban leginkább azzal vált megnyugtatóvá, hogy a szovjet katonai törzs a hadművelési csoportfőnökség javaslata alapján V. Ny. Kutikov százados parancsnokságával három harcocsit vezényelt a párház védelmére. Kutikov a Különleges Hadtest parancsnokságáról kapta az utasítást, s azt írták elő neki, hogy egyikük sem mozduljon ki a harci járművéből.

A morális válság másnap jelentkezett. „Emlékszem arra, hogy 28-án, vasárnap néhány kiskatona megfogott. [...] Elém tették az újságot, a Szabad Népet, és azt kérdezték: mondjam meg, ki a hazafi, ki az ellenforradalmár? Mert a cikk [Híven az igazsághoz] szerint ők, akik fegyverrel védik a párházat – ellenforradalmárok, és akik kívül vannak, és fenyegetik a pártbizottságot – a hazafiak. Valaki azt mondta: »Maga kommunista és vezető, mi sorkatonák vagyunk, parancsra vagyunk itt. Mi van tulajdonképpen? Hiszen a maguk központi

lapjában írják azt, hogy a hazafiak nem mi vagyunk« – emlékezett vissza Kertész István. Nagy Imre rádióbeszédét követően tovább romlott az őrség hangulata. „Nem értették meg, mit jelent a rádióban közvetített rendelkezés az Államvédelmi Hatóság felszámolásáról.” Ráadásul a felkelők ekkor foglalták el a közeli VII. kerületi párházat.

A szovjet páncélosok azonban 29-én – a tüzszüneti megállapodás értelmében – elvonultak a térről. Ám a két hadvezetés megegyezett abban, hogy a távozó szovjet erőket magyarok váltják fel. Így még a harcocsik elvonulása előtt Hazai Jenő vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnök két tehergépkocsit küldött oda mintegy ötven tüzértiszt iskolással, akik a székházhoz közeli Erkel Színházban helyezkedtek el, hogy onnan biztosítsák a védőket. 29-én délelőtt még egy páncélozott járművet is odavezényeltek, egy főhadnaggyal és három magyar, valamint két szovjet katonával. Ám a tüzértiszt iskolásokat 29-én este, a páncélozott jármű személyzetét 30-án reggel visszarendelték. Nem tudjuk, ki adta ki ezt a parancsot.

29-én estefelé és éjjel fegyveres csoportok jelentek meg a Köztársaság téren, és ez nagy nyugtalansággal töltötte el a párházbelieket. A karhatalmisták kilövéldöztek az ablakon, foglyokat is ejtettek.

A Köztársaság téri párház megtámadásának indokairól alig vannak megbízható források, jószeri-

vel csak következtetni tudunk. A párház ostromát elsősorban az ÁVH-sok lefegyverzésének és a vélt foglyok kiszabadításának célja motiválta. A nagyobb, ismertebb felkelőcsoportok közül a Baross tériek érintettek leginkább a történetben, ami csakis azzal magyarázható, hogy tartózkodási helyük (Baross tér 19.) nagyon közel esett a Köz-

társaság térhez. A csoport a forradalom első napjaiban alakult, de mintegy 200 fős egységgé vált, és a létszám tovább gyarapodott. Először Pásztor Gyula vasesztergályos és Pásztor Sándor rakodómunkás (nem rokonok) vezették az itteni felkelőket, majd Nickelsburg László műszerész vette át a főparancsnokságot, de a csoport vezetésében továbbra is fontos szerepet játszott a két Pásztor, valamint Balogh László („Pipó”) csatornatisztító. Október 30-án hajnalban Nickelsburg főparancsnok gyűlést hívott össze, s ekkor ő, valamint egy „vendég” beszélt az egybegyűlteknél: „a Köztársaság téri párházat meg kell támadni, ki kell füstölteni az oda befészkelődött ávosokat, és a párházat el kell foglalni.” Nickelsburg a támadás célját főleg a politikai foglyok kiszabadításában jelölte meg. Ezután tehergépkocsira szállt a csoport parancsnokaival, és te-repszemlért tartott a Köztársaság téren. Ott találkozott egy hasonló célból megjelent corvinista egységgel, és ekkor beszélték meg az együttes támadást és annak rész-

leteit. Fél óra múlva Nickelsburg riadót rendelt el a Baross téren. Azt beszélték meg, hogy a corvinisták délről, az Erkel Színház felől közelítik meg a párházat, a Baross tériek pedig észak felől.

A corvinisták (kb. 100 fő) előkészületeiről, felvonulásáról igen kevés forrásunk van. Mesz János („Tuskólábú”), a Corvin köziek tűzérparancsnoka volt a legrangosabb köztük, aki induláskor mindenkit egyenként figyelmeztetett, hogy a gyávát, a szökevényt ő maga lövi le. Amikor a Baross tériek és a corvinisták elfoglalták a tüzelőállásaikat, a Köztársaság téren már sok azonosítatlan fegyveres és fegyvertelen is összeverődött. A párházban lévők már a hajnali óráktól észlelték a téren a mozgást, és azt is látták, hogy az Erkel Színház tetőteraszán – a pártépületre irányítva – géppuskát állítanak fel, mások pedig a színházban és a fák között lőállásokat foglaltak el.

Mező összehívta a védőket, és felhívta a figyelmet a várható támadásra: „Aki akar, még elmehet.” A fegyvertelen férfiakat és a nőket Mező távozásra szólította fel: „... mondta, hogy senkit nem kényszerít erre, mert nem lehet tudni, mi történik, mindenre fel kell készülnünk.” A karhatalmistákat is figyelmeztette: „mivel a kormány a testületüket feloszlatta, törvényesen immár semmi sem kötelezi őket az ott maradásra.” Mező felvetette a távozás lehetőségét a katonai törzsnek is. De ott maradtak. Mező tudta, hogy az ÁVH-sok helyzet a legveszélyesebb, ezért javaslatára a karhatalmisták rendőregyenruhába öltöztek át.

Incidens a bejáratnál

A Köztársaság téren és a környező utcákon mindinkább elterjedt, hogy a párházból az ÁVH-sok lőttek a szabadságharcosokra, és az is, hogy az épület politikai foglyokat rejt. Egyesek azt kiabálták szerte a környéken, hogy „az ávosok lövik a népet”. Rossz szemmel nézték a megérkező élelmiszerszállító tehergépkocsit is, amelyről a párházbeliek behordták a húst. Ekkor, 9 és 10 óra között a tömegből két csoport elindult a főbejárat felé, mindkettőt egy-egy járőröző rendőr – Nádas Jeremiás őrmester és Nébald Richárd tizedes – vezette, akiket erre a civil fegyveresek kényszerítettek. Megkérdezték az ott posztoló rendőr törzsőrmentert, hogy kik vannak szolgálatban a párházban. Rendőrök – hangzott a válasz. Az előcsarnokban körbevettek és lefegyvereztek kilenc őrszolgálatot ellátó karhatalmistát, csakúgy, mint a portán, az éjszakai szolgálat után pihenő két rendőrt. Valaki felrohant az emeletre az éppen borotválkozó Tompa Károly

parancsnokhoz. Eközben az egyik karhatalmista kézigranátot dobott le, amely felrobbant. A civil fegyvereseket ez menekülésre készítette, de a foglyukat eközben kihurcolták. Állítólag az egyik támadó meghalt. A két rendőr, Nádas és Nébald, valamint valószínűleg négy civil bennrekedett, az utóbbiakat lefegyverezték.

Kint az államvédelmi foglyokat sorba állították, és megmotozták. Egy géppisztolyos rájuk szegezte a fegyverét, és a párház felé kiabált: „adják meg magukat, mert a foglyukat kivégzik.” A színház felől repült egy kézigranát, mire a karhatalmisták szétugrottak, de a tömegből mindenfelől lövések zúdultak rájuk. Hárman halálos sebet kaptak a robbanó kézigranáttól vagy a lövésektől, öten pedig megsebesültek. A három fogságba került rendőr szerencsésebben járt, visszamenekültek szolgálati helyükre, a Mosonyi utcai laktanyába. A lövések ezt követően a párházra irányultak, és ezzel megkezdődött a forradalom egyik legtragikusabb eseménye.

A Légszesz utca két oldalán Pásztor Gyula vezetésével nyomultak előre, de amikor kiértek a térre, a védők tűz alá vették őket. Az egyik forrás szerint két-három felkelő halálos sebet kapott, a másik szerint csak sebesülés történt. Ezalatt viszont Balogh László („Pipó”) vezetésével a másik részleg a Kenyérmező utca Rákóczi út felőli oldalán lévő épületrészt megszállta, és ostrom alá vette a pártszékházat. A Kenyérmező utca felől nemcsak lőfegyverrel harcoltak, hanem kézigranáttal, benzines palackkal is. A Baross tériek más osztagai a Köztársaság tér különböző pontjairól vették célba a párházat. A mintegy 100 fős Corvin köz – Práter utcai osztag Mesz János („Tuskólábú”) vezetésével főleg az Erkel Színház épületét használta fedezékként a támadáshoz. Az összes jelentősebb VII. és VIII. kerületi felkelőcsoport bekapcsolódott a párház ostromába.

A reggeli incidens következményeként már csak 113 férfi maradt a párházban (beleértve a technikai személyzetet). Délfelé a védők helyzete nehezebbé vált, amikor a Kenyérmező utcából – valószínűleg a Baross tériek – kézigranátokkal, sőt gránátkötegekkel nagy rést ütöttek egy-két ablaknál. Még riasztóbb volt a Mosonyi utca felől megjelenő Kossuth-címeres, mindmáig azonosítatlan T-34-es harcocsik, amely a színház kelléktára mellől kb. 11 órától szintén tűz alá vette a párházat. Bár körülbelül tízpercenként lőtt egyet-egyet, az ágyúlövedékek minden emeletet értek, a tetőszerkezetet is, de legfőképp a Kenyérmező utcai szárnyat rombolták. Egyes helyiségek kigyulladtak, részben a kézigraná-

tóktól és a benzines palackoktól is. A védők egy része így a tűzoltással foglalkozott. Mások lőtt sérüléseket szenvedtek, és kidőltek a harcolók sorából.

Kovács István II. emeleti szobájába vonult fel Nemes Dezső Kelemen Lajossal és Szántó Miklóssal, de több pártvezető és katonatiszt is folyamatosan telefonált, Lovas Márton például a IV. emeleti irodából. Nemes: „Én voltam a fő telefonista. [...] Amikor jelentettem, hogy a támadás megkezdődött, és tűzharcban állunk, ígérték, hogy fél órán belül megjön a segítség. Ez minket meg is nyugtatott. [...] Segítség azonban nem érkezett. Kérdésekre [...] az volt a válasz, hogy »küldünk egy repülőgépet«. Megütközve kérdeztem, hogy miért repülőgépet. A válasz az volt, hogy felderítésre.” Nagy Imre miniszterelnököt többször is keresték, de csak titkárnőjével, Balogh József-nél beszéltek, aki át is adta az üzenetet (üzeneteket). Nagy – aki különböző delegációkkal folyamatosan tárgyalt, és egyébként is szakadatlanul a legkülönbözőbb hírek érkeztek hozzá szerte az országból – valószínűleg nem vette komolyan a Köztársaság téri helyzetről érkező információkat.

Amikor már egy órája folyt a harc, a főkapitányságról érdeklődtek, hogy „tudják-e tartani magukat”. Méhes Lajos „feltétlenül” erősítést kért. Ezután Vas Zoltánnal is beszélt, aki azt kérdezte, hogy miért nem próbálnak tárgyalni a támadókkal, majd közölte, hogy utasítást adtak a repülésnek, hogy lőjön a színház tetejére. Arra a felvetésre, hogy nem csak onnan lőnek, az volt a válasz, hogy „csak nem képzeli, hogy a fél várost össze fogjuk lőni. Mező a szovjet parancsnokságtól kért segítséget. Mihail Sz. Malinyin hadsereg tábornok azt válaszolta, hogy ő indulna a párház felmentésére, de a magyar kormány engedélye nélkül nem tehet semmit.

Ekkor Biszku hívták, aki fel volt háborodva, amiért folyton nyaggatják. „Értsd meg Béla, itt emberek életéről van szó” – mondták neki. A HM-ből közölték, hogy küldik a segítséget, de csak abban az esetben, ha Mező vállalja a felelősséget a tömegbe lövetésért. Ám Mező és Tóth Lajos azt az álláspontot hangsúlyozták, hogy nem lehet a párt-áthárítani a felelősséget, a HM köteles megvédeni a párházat. A segítséget mégis megtagadták azzal, hogy ha Tóth nem adja ki a parancsot, akkor nem lehetnek a tömegre.

Biszku Béla utasította a Mátyás laktanyában tartózkodó Virág Ede ezredest, a XIII. kerület katonai parancsnokát, hogy küldjön ki harckocsikat a Budapesti Pártbizottság védelmére. A segélynyújtáshoz a páncélos alegység parancsnokául Galó István őrnagyot szemelte ki. Az ezredes úgy igazította el Galót, hogy meg kell védeni a párházat, de lőni csak akkor kell, ha támadás éri őket. Gyorsan kiderült, hogy a katonák egy cseppet sem lelkesed-

nek a parancs végrehajtásáért: az „elvtársak” megvédéséért, a tömeg oszlatásáért. Sőt, nyíltan latolgatták, hogy menjenek-e vagy sem. Közülük ugyanis többen már korábban megfogadták, hogy a „nép-pel szemben” nem használnak fegyvert, és ezt most szóba is hozták. Emellett pedig a kilőtt harckocsik látványa sem volt kedvező hatással a tisztok és a legénység harci moráljára. Virág igyekezett lelkesíteni őket, nem tudjuk, az utolsó ajánlata hatott-e: „ha jól végrehajjták a feladatot, kapnak egy kupica pálinkát”. Az ezredes csak Galót ismerte a sebtében összeállt alegységből, az esztergomi parancsnokok közül sem egyeztetett senkivel.

Galóék elhaladtak a párház épülete előtt, de mivel a Berzsényi utcánál is sokan tömörültek, még két riasztólövessel próbálták jobb belátásra bírni a tömeget. Ezután balra fordulva megkerülték az Erkel Színházat. Mivel a lövegzár a harmadik lövés után elakadt, a színház mögött rövid időre megálltak, és újabb riasztólövéseket adtak le. Az őket követő harckocsikat löfegyverekkel, kézigranátokkal, sőt benzines palackokkal is támadták. A lövegtornyokat szüntelenül forgatták, nehogy bárki felmászson a járművekre. Úgy érezték, hogy az utcáról és a párházból érkeznek a támadások, pedig felülről az Erkel Színházból dobták rájuk a kézigranátokat. A páncélosok megérkezése előtt híresztelések terjedtek a téren; az is, hogy szovjet harckocsik közelednek. Többen utalnak arra, hogy a „tankistákat” megzavarták a látottak: csak tömegre számítottak, nem pedig arra, hogy éles harc folyik.

A parancsnoki harckocsi a színházat megkerülve ismét balra fordult, megindult a tér közepe felé, majd megállt a párházzal szemben. Galó még mindig nem ismerte fel, melyik az az objektum, amelynek a védelmére küldték. Pitala Ferenc harckocsiparancsnok sem tudta, de meglepte, hogy előjárója mennyire tanácstalan. Ekkor felfedezték a közvetlenül a színház épülete mellett álló idegen harckocsit, amely tüzelt a párházra. Hamarosan besorolt az alegység többi páncélosa, és abban a hitben, hogy a parancsnoki járművet „kopirozzák”, ahogy a szabályzat ezt előírja, ők is tűz alá vették a pártépületet, ahol egyébként torkolattüzeket láttak, és úgy vélték, onnan érte a támadás őket. Az egész alegységből senki sem akadt, aki ismerte volna a

helyszínt. Galó és Liska a színházat tévesztette össze a párházzal. Azt sem tudták megállapítani, hogy a civilek melyik épületet támadják. A párházbeliakat mindez hideg zuhanyként érte, hiszen mindnyájan arra számítottak, hogy a megjelenő harckocsik felszabadítják őket. A felkelők, akik eddig árgus szemekkel figyelték a páncélosok tevékenységét, beszüntették a velük szembeni ellenségeskedést, sőt boldogan üdvözölték őket. („Ezek a mi tankjaink!”) Ekkor Galó őrnagyban felerősödött a gyanú: az alegysége a kapott parancsnak éppen az ellenkezőjét teljesíti. A toronyajtót nem merete felnyitni, hogy integetve utasítást adjon, mert amikor még közvetlenül a térre érkezése után megkísérelte ezt, rálöttek. Utasítást adott a motor elindítására, és a téren a harckocsik mögött egy kört írt le, hogy a többiek figyelmét ráterelje, és beszüntetve a harci tevékenységüket, kivonja őket onnan. A kísérlete azonban szerény eredménnyel járt: csak Németh Ferencék vették észre a manővert.

A két harckocsi a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiánál állt meg, Galó pedig bement a parancsnokságra. Az ezredpárttitkár közölte velük, hogy vége mindennek, „rábasztunk, szétlőttük a párházat!”, és a Mátyás laktanyába tartott, hogy ezt jelentse. Galó utasítására azonban mindhárom harckocsi visszatért a Köztársaság térre, ahol már nem volt harc: a társaik kiszálltak a páncélosaikból, amelyeken civilek álltak.

A leszámolás

Galóék távolléte alatt társaik kíméletlenül ágyúzták a párházat, akárcsak az ismeretlen felkelők harckocsija. A felkelők eközben a harckocsi fedezéke mögül újult erővel támadtak. Amikor a megérkezett páncélosok a felkelők mellett szintén a párházra lőttek, a védők még bizakodó hangulatát a teljes csüggedés váltotta fel. Az intenzív ágyúzás miatt végképp nem lehetett megközelíteni az ablakokat.

Kettő, fél három körül a párházban Mező kiadta a „tüzet szüntess!” parancsot, és mindnyájan letették a fegyvereket az egyik helyiségben. Fehér abroszból és kilőtt ablakkeret roncsából rögtönzött zászlóval Mező elindult a bejárat felé, miután senki sem tudta lebeszélni arról, hogy kimenjen a táma-

dókhöz. Vele tartott Asztalos János ezredes és Papp János ezredes is. A kapun kilépve elindultak a színház irányába. Ekkor néhány pillanatra abbamaradt a lövöldözés. A színház tetejéről és a térről kiabáltak: „Ne lőj, megadják magukat!” Ekkor mégis géppisztolyosorozat zúdult a parlamenterekre, mindhármukat halált okozó találatok érték. A leghitelesebbnek tűnő szemtanú, Stadinger Katalin így számolt be a történetekről: „...a kapuval szemben az egyik fa mögül előbújt egy falábú, 40 éven felülinek látszó személy, és géppisztollyal megnyitotta a fehérszászlós személyekre a tüzet. A falábú azonos személy a »Fehér Könyvben« látható tuskólábúnak nevezettel. A fehér zászlós parlamenterek egészen kijöttek az épület elé, még a járdáról is leléptek, amikor a tüzet a tuskólábú megnyitotta. Társai, hallva a lövéseket, szintén tüzet nyitottak.” Ez alapján nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a fegyvertelen, tárgyalni kívánó emberek megöléséért elsősorban Mesz János, a Corvin közti és Práter utcai felkelők tüzerparancs-

a támadók veszteségeit felmérni. 15-20 főre becsülhető az életüket veszített támadók számát. Levéltári forrás szerint több mint 50 sebesültet helyeztek el a támadók közül a kórházakban, 5-600 fő vett részt az ostromban, és a tömeg a párház eleste után több ezresre duzzadt. Több lövés érte fényképezés közben Jean-Pierre Pedrazzinit, a Paris Match tudósítóját is. Őt a Péterfy Sándor utcai kórházba szállították, ahol november 7-én meghalt.

A népitélet áldozatainak tetemét többen meggyalázták: megcsönkítették, köpdösték, rugdosták, pénzt, párttagsági könyvet dugtak a szájukba, fejfelé felakasztották, felkoncolták, stb.. A munkásmozgalmi kiadványokat kidobálták a párházból, és felgyújtották. Voltak olyanok is, akik a páncélszekrényekbe belelőttek, fejével feszegették az ajtókat, és fosztogattak. Mások pedig tovább kutattak védők után: átnézték a pincéket, a szomszédos épületeket, raktárakat, de nem találtak senkit. A tömeg továbbra is a Köztársaság téren maradt, s még az indulatok sem

noka a vétkes.

A Köztársaság téren lévő ostromlók „hurrá!” kiáltásokkal megrohanták a párházat. Megelőzték őket a Kenyérmező utca felől jövő – zömében Baross téri – fegyveresek, akik egy felrobbantott ablakon keresztül hatoltak be. A védők közül egyedül Várkonyi György alhadnagy próbálkozott ellenállással. Kállai Éva pártfunkcionárius (akiről később utcát is elneveztek) levetette magát a II. emeletről, és fél évig tartó betegeskedés után behalt sérülésébe. A pincékben és az emeleti termekben meghúzódó ÁVH-s sorkatonákat és pártfunkcionáriusokat rugdosva-ütlegelve kihurcolták az utcára. A felajzott tömeg közülük többeket igen brutálisan bántalmazott, másokat pedig a támadók lelőttek.

A Budapesti Pártbizottság ostroma a védők közül 25 halálos áldozatot követelt (a pártközpont 4 munkatársa, 3 honvédtiszt, 18 karhatalmista, közülük 17 sorkaton). Többen súlyos, maradandó sérülést szenvedtek. Lényegesen nehezebb

csitultak. Egyre inkább gyökeret vert a hiedelem, hogy a pártszékház alatt titkos kazamatarendszer működik az ÁVH-sok elrejtésére és a politikai foglyok őrzésére. Lejáratot azonban sehol sem találtak. Állítólag késő délután felhívást tettek közzé a rádióban, hogy aki ismeri a „Köztársaság téri ÁVH-épület pincelejárát”, jelentkezzen. A felkelőparancsnokok ettől kezdve a párház építőinek-tervezőinek felkutatására törekedtek.

A vélt kazamaták

„Kora délután jelentették, hogy a párházat a felkelők elfoglalták, és a bentlevőket felkoncolták” – emlékeztek vissza a Honvédelmi Minisztériumban. Szöllős ezredes november 1-jén még két exkavátort, egy világító szerelvényt, 30 feszítővasat, ásót és csákányt küldött katonákkal és a földmunkálatokban jártas tiszttel, a kutatás teljesen eredménytelen maradt. Földalatti kazamatákat azóta sem találtak, mert nem voltak.